

אזולו ואלגורו
 כהן ראשון רפ"ז ה"ה
 א"א ב' סג' א"ס"ר"ג, י"ח"א"י ח"א"ה

פרקי חיים

משפחתו - מוצאו

אבות אבותיו של רש"ר הירש ישבו בפרנקפורט ע"נ מיין, עיר ואם בישראל שבה כיהנו כרבנים גדולי ישראל כמו השל"ה הקדוש, היפני יהושע" וה"הפלאה", ובה לימד תורה ר' נתן אדלר ובה גדל היח"תם סופר". אחד מבני המשפחה עזב בשנת הת"נ (1690) את עיר מולדתו ועבר להמבורג, אחת משלוש הקהילות המפורסמות אה"ו (= אלטונה, המבורג, ונדסבק). נינו של "מהגר" זה, רבי מנחם מנדל, למד בישיבתו של רבי יונתן אייבשיץ, נתמנה דיין וראב"ד באלטונה וייסד שם בשנת התקע"ב (1812) את בית-הספר "תלמוד תורה", מוסד ראשון מסוגו בגרמניה (וקרוב לוודאי לא רק בה), שבו לימדו גם דברי חול. וראוי לציין, מה הניע את רבי מנחם מנדל לצעד מהפכני זה — לבו דאב את מצוקתם של ילדי העניים, כי בעוד שיחודיה העשירים של המבורג החזיקו מורים פרטיים לילדיהם, נשארו ילדי העניים בלא כל השכלה. הלך אפוא וקיבץ אצל עשירי העיר את האמצעים הדרושים כדי לייסד בית-ספר זה שהתפתח ופרח, וחלל לפעול רק עם חורבן יהדות אשכנז כולה. לבנו של דיין ראב"ד זה, רפאל, סוחר שאהב כל ימיו ללמוד תנ"ך, ואשר שינה את שם משפחתו ל"הירש", נולד ביום כ"ד בסיוון התקס"ח (1808) בן שנקרא שמשון — הוא שמשון רפאל הירש, מן הדמויות הבולטות של יהדות אשכנז בזמן המודרני*.

נעוריו

הימים ימי סערה וסופה. חילות נפוליון הביאו עמהם לכל רחבי אירופה מושגים חדשים — חירות, אחוה ושוויון, ומלחמות בלתי-פוסקות. וגם הרחוב היהודי לא שקט. המתרחש בסביבתו השפיע עליו השפעה עצומה וחזק את תנועת ההשכלה הברלינאית מיסודו של משה מנדלסון ואת מאמציהם של השואפים לריפורמה ביהדות. וכך היה גם בהמבורג, עיר הולדתו של שמשון הצעיר. כשהיה בן עשר, נפתח שם בית-התפילה היהודי הריפורמי הראשון, ולא קשה לדמות את הדיונים וההתיעצויות על אודות עתידה של יהדות המבורג שהתנהלו בבית אביו, הוא בן ראב"ד העיר, ואשר שמשון הנער היה עד להם.

* עד סוף ימיו נהג רש"ר הירש להוסיף לחתימתו בסוף התשובות והאגרות שכתב בלשון הקדוש — פ"פ (= פרנקפורטר, שם אבותיו).

בשנת התרפ"א (1821), שנת הבר-מצוה של שמשון, הצליחו חרדי המבורג למנות להם לרב העיר את רבי יצחק ברנייס, תלמיד-חכם גדול בעל השכלה כללית רחבה. פרנסי העיר קיוו שבשל סגולותיו אלה יטיב רבם זה לעמוד מול זרמי הזמן, ואכן תקוותם נתמלאה במידה רבה. בדרשותיו שאותן דרש בגרמנית צחה ועשירה — חידוש גדול אצל רב בגרמניה של אותם הימים כמו עצם השילוב של ידיעה בקודש ובתרבות הכללית הקלאסית — הראה לשומעיו את המאור שבתורה, שהיתה מיושנת ו"חשוכה" בעיני הריפורמים.

השפעה יתרה השפיע רב זה על שמשון הצעיר שספג בילדותו את תורת סבו. מדי יום ביומו, אחר עבודתו כשוליה בבית-מסחר גדול — המקצוע המועדף על הצעירים היהודים העירוניים בתקופה ההיא — למד אצלו תורה. ואולם, הצעיר לא מצא סיפוק בעבודה במסחר. נראה שכבר התחיל להתגבש אצלו יעודו, להיות רב בישראל, ואחרי שנה עזב את בית-המסחר ונכנס לגימנסיה, בה למד שנתיים, ותוך כדי כך המשיך ללמוד אצל החכם ברנייס. בהגיעו לגיל עשרים, נסע ללמוד בישיבתו של אחד מאחרוני גדוליה של אשכנז, רבי יעקב אטלינגר במנהיים, מי שהיה אח"כ רבה הנערץ של קהילת אלטונא, מחברם המפורסם של "ערוך לנר" למסכות רבות בש"ס, שו"ת "בנין ציון" וס' "מנחת עני", דרשות על התורה. אז כבר היתה בשלה החלטתו להקדיש את חייו למלחמתה של תורה, לעשות להחזרת עטרת יהדות אשכנז המפוארת ליושנה. כה הרבה הספיק ללמוד כילד אצל סבו, וכנער אצל רב עירו, שכבר אחר שנת-לימודים אחת בישיבה הוענק לו היתר-הוראה (סמיכות לרבנות). אך על אף שהותו הקצרה יחסית בישיבה שמר על קשר עם רבו שהעריך אותו הערכה רבה, וכפי שמשתמע מתשובות בהלכה שהשיב לו הרבה יותר מאוחר (שו"ת "בנין ציון", סי' מח וסי' פ). גם רבו זה השאיר עליו חותם בל-ימיחה, חותם שניכר שנים הרבה יותר מאוחר במאבקיו עם הריפורמים, כי רבי יעקב אטלינגר כתב ("מנחת עני", פ' פינחס): "... ואל ימנע הלוחם מלחמת ה' נגד המינים על-ידי הטענה הכוזבת שגדול השלום וטוב לחזוק בהתחברות כל אשר בשם ישראל יכונה, מלעשות פירוד לבבות... ולכן אל יניח אדם להחזיק בתורה מפני הטענה הכוזבת שאין להתנגד לטובת חברת בני אדם", וכן: "הפורעים העם לשמצה להם, שומר נפשו ירחק מהם" (שו"ת "בנין ציון", סי' פח).

הירש הצעיר חש שלא די לו בהיתר-הוראה כדי לשמש רב בישראל בתקופה נסערת זו, כאשר השאיפה להשכלה כללית גואה ואנשי הריפורמה תוקפים את היהדות הנאמנה בכל עוז. כיוון שכך, נסע לאוניברסיטה העתיקה שבבון. לא כדי ליכות בתואר דוקטור, כמשאת נפשם של צעירים יהודים אחרים, נסע לשם, אלא כדי להתבונן בהוויות אותו העולם שעמו יהיה עליו להתמודד בתפקיד שבחר לעצמו. ואמנם, אף כי רואים בו את האב-טיפוס של הרב-דוקטור, לא היה בעל תואר זה.

באוניברסיטה שמע הרצאות על פילוסופיה, פילולוגיה, היסטוריה ותורת ההגיון והיווה מרכז לסטודנטים היהודיים הרבים שלמדו שם, כי כבר התבלט

כנואם בחסד וכבעל שכנוע רב בוויכוח. נראה בעליל שהשיג במשך שנה אחת, מה שאצל אחרים מצריך לימוד של שנים רבות. ואכן זוהי התשובה ההכרחית לשאלה העולה מאליה — כיצד נודע בעל השכלה מקוטעת שכזו המתוארת, כתלמיד-חכם מובהק, וכיצד יכול היה בעתיד להתמודד עם אנשי מדע בתחומים שונים רבים? התשובה היא — תאוותו לדעת, תפישתו הבהירה ושכלו החריף תכונות של גאון היו, וכגאונים רבים היה אוטו-דידאקט. הוסף לזה את חריצותו הרבה, ולא יקשה עוד להבין תופעה נדירה זו.

ואכן, בקי בש"ס ובפוסקים היה האישי. וכך כתב עליו בעל ה"כתב סופר", רבי אברהם שמואל בנימין סופר (בנו של ה"חתם סופר"), אחר שנפגש עם רש"ר הירש בהיות הלה בן ארבעים: "שוחחנו הרבה עם 'ראש המדינה' (כלומר הרב הראשי של מדינת מורביה, ראה להלן) בדברי תורה. מה שרק דיברנו אתו, בכל ש"ס ופוסקים היה בקי. יש לנו מזל. הוא חושב אותנו ללמדנים גדולים ממנו. אלו ידע, איזה למדן הוא בעצמו, לא היתה לנו מנוחה ממנו".

אולנדבורג — משרתו הרבנית הראשונה

בשנת התק"צ (1830) נתפנתה משרת הרב הכולל של מדינת אולדנבורג, והברון אנשל רוטשילד שהכיר את רש"ר הירש בביקורו הקצר של הלה בעיר אבותיו פרנקפורט ע"נ מיין, כאשר ביקר בה שנתיים קודם לכן בדרכו מהמבורג לישיבה שבמנהיים, נזכר בצעיר מבטיח זה והמליץ לשלטונות על מינויו למשרה זו. נראה שכבר יצא לו שם כתלמיד-חכם וכנואם, כי גם הרב ד"ר נתן אדלר שהחזיק במשרת רבנות זו עד כה, המליץ עליו, ואמנם השלטונות הציעוה לו. רש"ר הירש קיבל את ההצעה מיד, כי ראה בה התגשמות ראשונה של שאיפתו.

משהגיע הרב למקום כהונתו, והוא רווק צעיר בן עשרים-ושתיים, מצא שם מצב עגום. בורות רבה שררה בקהילות הקטנות של המדינה שבהן שימשו במקום רבנים — מורים שהיו גם חזנים ושוחטים. בעיר הבירה היו רק חמש-עשרה משפחות יהודיות, וכדי להבטיח מנין קבוע לפחות בשבתות ובחגים ובתעניות היה קודמו מטיל קנס כספי על אותם הגברים שלא הופיעו לתפילה.

הרב הצעיר הבין, כי הסיבה העיקרית לעזובה שמצא, היא הבורות, ועל כן ראה בהרבצת תורה את תפקידו הראשוני שלו התמסר בלהט רב. כה רבה היתה התמסרותו לפעילות זו, שתירגם משניות לגרמנית ושלח את התרגום למורי מדינתו, להם ולתלמידיהם במספר הדרוש, ואין צריך לומר שעשה מלאכה זו בכתב-ידו, שהרי מכוונות-שכפול ומכוונות-צילום לא היו קיימות עדיין.

באולנדבורג גם מצא את האשה הראויה לו, מרת חנה (לבית יידל), בת למשפחה מכובדת באחת מערי צפון-גרמניה, אותה נשא לאשה כשנה אחרי הגיעו לשם. עשרה ילדים ילדה לו, חמישה בנים וחמש בנות, ובמשך חמישים שנה ליוותה אותו בנדודיו כעזר נאמן כנגדו, עיצבה את חינוך הילדים, עמדה לצדו במאבקיו וסייעה אותו בכל דבר. "מה שהיתה שרה לאברהם אבינו, היא היתה לי", אמר עליה בהספידו אותה.

"חורב" ופירסומים נוספים

ככל שהתמסר למילוי תפקידו, נותרו לו לרב הנמרץ שעות פנאי מרובות, אותן ניצל לא רק לבניית משפחתו כי אם גם לפעילות ספרותית. ראשית יצירתו היה הספר "חורב", ספר רב-היקף המבקש ליתן טעם לכל אחת מתרי"ג מצוות התורה כשטעמה של כל מצוה מוסק מפרטי דיניה, והמצוות כולן ממוינות לתורות, עדות, חוקים, משפטים ועוד. דרך ביאור זו בטעמי המצוות היתה לפי העיקרון שהנחה אותו בכל כתביו — "להביץ את היהדות מתוך מקורותיה". כורח המציאות — מיעוט הולך וגדל של יהודים שידעו להביץ עבודה שכזו בלשון הקודש — הביא את המחבר לידי כתיבתו של חיבור זה (וכל יתר חיבוריו) בשפה הגרמנית שבשליטה עליה הצטיין, אף כי המעט שכתב בעברית, כגון תשובות בהלכה ואגרות, מעורר צער על כי לא הירבה לכתוב בשפת עמנו.

כשהביא את חיבורו הגדול אל מו"ל, היסס הלה להתחייב בהוצאתו לאור, שכן הדבר היה כרוך באותם הזמנים בהשקעה כספית גדולה, ורב היה ספקו, אם חיבור כזה אמנם יעורר עניין בציבור היהודי. כדי להוכיח למו"ל שאין חששו מוצדק, חיבר במהרה ספר קטן-הכמות שבו העלה את השאלות, שבהן התלבט הדור הצעיר הנבוך שבאשכנז, ותשובותיו שלו בצדן — השקפותיו על מאורעות הזמן ובעיותיו, הצעת דרכים כיצד להיאבק בריפורמה, שיטתו בפרשנות התורה — הכול מצא את מקומו בתמציתיות ובשפה ברורה בחיבור זה. מובן מאליו שגם חיבור זה כתב בגרמנית, וחתם בפסודונים "בן-עזיאל". שם הספר — "אגרות צפון, תשע-עשרה אגרות על היהדות, מעין משאל מוקדם בדבר פירסום דברי המחבר 'על ישראל וחובותיו'". ואכן, נסיון-שכנוע זה הצליח. הספר הקטן עורר עניין רב ביותר וכבר שנה לאחר מכן הוציא המו"ל לאור גם את ספר "חורב".

מסתבר שגילו הצעיר — בסוף שנות העשרים היה אז — סייע אותו להביץ היטב את לב הנוער, וגישתו הפדגוגית כבשה את לב קוראיו. עתה ידעו נאמני התורה שיש מי שמוכשר ללחום את מלחמתם, כי החכם ברנייס עשה מלחמה זו בעל-פה בלבד, לא השאיר דברים בכתובים, וממילא הגיעו דבריו רק אל שומעיו בלבד. ואלו דברי רש"ר הירש נפוצו בכל רחבי המדינות הדוברות גרמנית.

ועוד שתי עבודות ספרותיות פרסם בשבתו באולדנבורג, האחת כנגד הריפורמים והאחרת כנגד חיבורו של מנהל בית-ספר גרמני שהשמיץ את התנ"ך תוך כדי שימוש בנימות אנטישמיות. חיבור שני זה עורר עניין רב גם בחוגי הנוצרים המאמינים, והללו הביעו לו תודה עליו. ברם, עם כל הצלחותיו הספרותיות לא מצא סיפוק בעבודתו. הקהילה הקטנה באולדנ-בורג שגם בה כירסמה הריפורמה, לא היתה כר נרחב מספיק לענק-רוח זה, ומשהוצעה לו משרת הרב הראשי באָמדן והמדינה, נענה להצעה זו ללא היסוס.

א מ ד ן

בשנת התרנ"א (1841) עבר אפוא רש"ר הירש עם משפחתו למקום-כהונה חדש. לא היה בשינוי זה משום שיפור מצבו הכלכלי, אך לא זה היה בראש מעיניו כי אם שאיפתו לעשות ככל יכולתו להחזרת עטרה ליושנה. ואמנם, הרבה מאמצים השקיע בתיקון ענייני הקהילות שבמחוז כהונתו, פעל בתחום החינוך — פתח, בעזרת רעייתו, כיתות תלמוד-תורה לבנות ושכלל את אלה של הבנים — ואף ייסד קופת גמילות-חסדים, כנראה הראשונה באשכנז, ועוד כהנה.

בשל הרחבת תחום פעילותו אמנם חסרו לו שעות הפנאי להמשך פעילותו הספרותית, אך לעומת זו נודע שמו כמנהיגה של היהדות הנאמנה בממלכה כולה, ומקהילות רבות החלו לפנות אליו לקבלת חוות-דעתו לשאלות שונות. כאשר כינסו הריפורמים את אסיפתם הראשונה, אסיפת הרבנים הריפורמים בבראונשווייג הידועה לשמצה, שנתקיימה בשנת "תר"ד פלאים" (1844), נדרש רש"ר הירש לפרסם גילוי-דעת, עשה כן וכתב חוברת (בעברית) שבה כתב בין היתר — "הטרם תדעו, כי בדרך הזו אשר החילותם, רע ומר תהי אחריתנו. הלא תדעו ולא תבינו, כי לו דבריכם יעשו פרי, הפעם יקרע בית ישראל לשני קרעים... לא תהיה עוד תקומה לבריתנו יחד ובדמע נפרד איש מאת רעהו".

נראה שכבר אז נתגבשה אצלו הדעה, כי צריך יהיה למצוא דרך ארגונית כדי להקים מחיצה בין נאמני התורה ובין פורקי עולה. וזאת גם זאת. בהזדמנות זו הוא משתמש לראשונה במטבע שייטביע את חותמו על מפעלו החינוכי העתידי — "תורה עם דרך-ארץ". וכה כתב שם — "על כן נשובה נבנה בתים לתורה ולחכמה וליראה יחדיו, להיות אצילי בני ישראל יודעי התורה לשמה מלאי מצוות כרמון, חכמים יודעי בינה לעתים. ואל תיראו לתורה מפני החכמה... החכמה האמיתית אוהבת התורה ועוזר כנגדה... ובתי למוד למלמדי בני ישראל תורה ודרך ארץ, אשר בהשגת שניהם כאחד תעלה ארוכה לכל מכותינו... ובתי תלמוד תורה ודרך ארץ לחינוך נעוריינו על כולם, הלא נדע נאמנה, כל עיר וכל מושב שאין שם בית תלמוד תורה ודרך ארץ יחדיו לא תנצל מחרם הזמן".

גם בעניינים כלל-יהודיים הוא פעיל באותה התקופה, ובימון גרמני הוא יוצא בפעם הראשונה למען אמנציפאציה של יהודי גרמניה, עם שראה את סכנת ההתבוללות שעלולה לבוא בעקבותיה, שכן הוא רואה בה עניין של צדק.

בשנת התר"ג (1843) פנו אליו ראשי קהילת ניקולשבורג העתיקה והמעטירה, מקום בו כיהנו בעבר גדולי ישראל כמהר"ל מפראג וכרבי מרדכי בנעט וגדולי ישראל רבים אחרים, לקבל על עצמו את משרת הרב הכולל של מדינת מורביה, ממדינות הקיסרות האוסטרית-הונגרית, והוא נענה בחיוב, כי שוב ראה כאן כר-פעולה נרחב יותר, והוא עשה כן חרף הפצרותיהם של תושבי אמדן, לרבות הנוצרים, שאת לבם כבש במשך שנות ישיבתו שם. אך ארבע שנים עברו עד שקשיים פורמאליים שונים נפתרו, והדבר יצא אל הפועל, לדאבון לבם של צאן מרעיתו.

וכאן ראוי לספר אפיזודה מחייו העשירים אשר עוד זמן רב אחרי התרחשותה שקלו וטרו בה יודעי-דבר, מה היה קורה אלו... בסתיו התר"כ (1842) נתפנתה משרת הרב הראשי של בריטניה הגדולה, ובאביב שלאחר מכן פורסם מכרז פומבי למשרה רמה זו. תנאים להגשת מועמדות היו — שימוש קודם במשרת רב אב"ד, שליטה בספרות הכללית הקלאסית והמו-דרנית, ידיעת שפות אירופאיות אחדות והבטחה להיות כעבור שנתיים מסוגל לדרוש ברבים בשפה האנגלית. שלושה-עשר רבנים הגישו מועמדותם, אך איז אנו יודעים אלא שמותיהם של ארבעה מהם, אלה שנותרו לבחירה שנקבעה לראש-חודש מרחשון התר"ה (1844), ורש"ר הירש ביניהם. בסופו של דבר נבחר רבי נתן אדלר (בעל ה"נתינה לגר"), מי שהמליץ עליו בשעתו לרבנות באולדנבורג. כאמור, עוד שנים רבות לאחר מכן התווכחו אנשים, מה היו פני יהדות אנגליה, אלו נבחר רש"ר הירש למשרה זו.

ניקולשבורג

בשנת התר"ז (1847) הוכתר רש"ר הירש ברוב פאר כרבה הכולל של מורביה. גם המאמינים וגם הריפורמים קיבלו את פניו בשמחה ובתקוה — הללו משום שקיזו, שמחבר "אגרות הצפון" וספר "חורב" ידע לעמוד איתן נגד דרישות הריפורמים, ואף יצליח למשוך אליו את הנוער, ומה גם שידעו, כי לא יעלה בידיהם להשיג מינויו של רב מן הטיפוס הישן, והללו משום שחשבו, כי משכיל כמוהו השולט במכמני הלשון הגרמנית, יתקרב אליהם.

יהדות מורביה היתה מאורגנת היטב, ורבה הראשי ריכז בידו עוצמה רבה — מינוי הרבנים ופיקוח על פעילותם וייצוג הקהילות כלפי הממשל המרכזי בווינה שהיה צריך לאשר מינויו של הרב הכולל, וגם הפעיל פיקוח מסוים עליו. ארגון לימוד התורה היה מפותח. כל קהילה היתה חייבת להחזיק-לקיים תלמוד-תורה ולכלכל בחורי ישיבה לפי מספר חבריה. קהילה

שמפאת מיעוט חבריה לא יכלה להחזיק ישיבה במקום, צריכה היתה להשתתף בהחזקת הישיבה הקרובה בהתאם לגודלה. הרב הכולל, כפי שכונה הרב הראשי, היה אחראי לא רק לניהול ישיבתו שלו בניקולשבורג בירת המדינה, אלא לסדרי הלימוד במדינה כולה. אכן, שדה-פעולה רחב-מידות גם בשביל אדם גדול כרש"ר הירש.

ואולם, הפגנת האיחוד של יהדות מורביה בקבלתו כרב כולל, והוא במרכזה, היתה בת חלוף. אמנם ביקש הרב החדש לשמור על תורת ישראל ועל אחרות ישראל גם יחד, אך עקב רצונו זה היה נאלץ לאכזב את שני הצדדים היריבים. כשנאם בגרמנית צחה את נאום-ההכתרה בלא לדרוש בהלכה ובאגדה, כמקובל, נתאכזבו אלה, וכשדרש להקים מחדש את הישיבה בניקולשבורג כדי לעמוד בראשה, כנהוג בעבר, נתאכזבו אלה. ואכזבות לא חסרו לשני הצדדים גם לאחר מכן. העדר כל ויתור על כל הלכה שבשולחן-ערוך פגע במשכילים, והיענות לדרישות הזמן שלא נגדו את השולחן-ערוך — פגע במאמינים החרדים. וממילא נתאכזב גם הוא, כששני הצדדים גם יחד החלו להתייחס אליו בחשדנות, כי לא ירדו לעומק דעתו, והוא מעולם לא ניסה למצוא חן בעיני כול, לא כאן ולא בשום מקום אחר.

רק בנקודה אחת סמכו הכול ידיהם עליו, במאבקו למען האמנציפאציה של יהודי ממלכת הבסבורג. היה זה שנה אחרי הגיעו לניקולשבורג. גלים של הפיכות זעזעו את רוב מדינות אירופה, ובמיוחד בממלכה האוסטרית-הונגרית גאו תנועות השחרור. אמנם, יהודים רבים סברו שאמנציפאציה ונאמנות לתורה אינן יכולות לעלות בקנה אחד, וכי רבה מדי הסכנה ליהדות של תורה בה. ורש"ר הירש, אלו סבר כן, ודאי לא היה מהסס ליעץ לאחיו שלא לקבלה. ברם, הוא האמין שאם אמנם תובן כראוי, אם היהודי ידע להתמסר בכל כוחו לקיום מצוות התורה על כל פרטיהן, יוכל ויוכל גם להיות שותף מלא בחיים הכלכליים, התרבותיים ואף הפוליטיים של המדינה המעניקה לו זכויות-אזרח מלאות. "מברך אני על האמנציפאציה", כך כתב, "... מאושר אני כאשר אני רואה, שעל-ידי האמנציפאציה מוענקת הזכות הטבעית לשוויון לכל בניו של הא-לוהים, לכל יושבי תבל, וכי כל אחד הנושא עליו את החותם של נברא בעלם א-לוהים יהא מוכר על-ידי כל אחד כאחיו... ברם, באשר לישראל, אין אני מברך עליה אלא אם יחד עם זאת תתעשר הרוח האמיתית אשר תשאף להשגת יעודי ישראל בלא להתחשב באמנציפאציה או אי-אמנציפאציה, תשאף להתעדנות, תשאף לטעת רוח זו בנפש האדם למען ילד חיים ברוח זו. אין אני מברך עליה אלא אם ישראל יראה בה לא את סוף יעודו כי אם דף חדש בו, נסיון חדש וקשה בהרבה מנסיון הלחץ... עלינו לשאוף למטרה נעלה יותר, וזה ענייננו שלנו בלבד — עלינו להיות יהודים במלוא משמעותו של שם זה, חדורים ברוח התורה, רואים בה את מקור חיינו, כי אז תברך גם רוח היהדות על האמנציפאציה מתוך שמחה, והיא תהיה להם כדרך רחבה לקראת מילוי דרישות התורה, להגשמת תפישת חייה".

במרץ בלתי-נלאה השתתף במאבק. הכרוזים והמאמרים שפרסם, עשו רושם עצום. הוא נבחר לעמוד בראש הוועדה לזכויות היהודים. בתזכירו המפורסם על אודות הפלייתם של יהודי ממלכת הבסבורג כתב, בסגנונו המיוחד, בין היתר — "במדינת חוק אין אמנציפאציה לרביע, למחצה או לשלושה רבעים. על אדמת חוק אין עבדים ואין מנודים. או שתגרשו את היהודים או שתעניקו להם חירות מלאה". ואכן זכו יהודי הממלכה לאמנציפאציה, וב-28 במרס 1849 בא רש"ר הירש בראש משלחת יהודית כדי להודות לקיסר פרנץ יוסף הצעיר. יחד עם זאת הירבה לפנות אל יהודי המדינה לגלות אהדות ונאמנות יתרה למורשתם הרוחנית. "כי מה השגנו", טען, "אם הפכתם להיות יהודים חופשיים, אבל תחדלו להיות יהודים?"

גדול היה כבודו בכל המדינה, כי הכול ידעו להעריך, מה רב חלקו בהשגת האמנציפאציה. ברם, במהרה התחדשו המריבות בין נאמני התורה והמשכי-לים הרפורמיים, והוא עמד בתווך, מותקף גם מימין וגם משמאל. רבים נרתעו מנסיגותיו לשפר את ארגון הקהילות ובתי-הכנסת ובתי-הספר. הרבנים נפגעו בכל התערבות, ואת הצעותיו לתקן תקנות של קבע בתחומים שונים לא הבינו. כוחו השתחק בלא הישגים של ממש. מה פלא אפוא שבשנת התרי"א התפטר מתפקידו כדי להיענות לקריאתה של קבוצה קטנה של בעלי-בתים בפרנקפורט ע"נ מייזן, עיר אבות אבותיו, לשמש להם רב ומורה-דרך?

פרנקפורט על-נהר מייזן

כאמור, עיר ואם בישראל היתה פרנקפורט, וגדולי ישראל כיהנו בה כרבנים. ואולם, במחציתה הראשונה של המאה ה-19 חלו שינויים מדהימים. שניים היו גורמיהם העיקריים של שינויים אלה — השפעתה של המהפיכה הצרפ-תית מזה והשפעתה של תנועת ההשכלה הברלינאית מזה, והם חברו יחדיו להרוס את יסודותיה של קהילה עתיקה זו. הוקם בית-ספר יהודי בעל מגמה ריפורמיסטית. הוראת תורה בפומבי נאסרה על-ידי השלטונות ובמשך תקופה מסוימת אף הוטלו קנסות כספיים על התומכים בתלמוד-תורה, כך שהוצרכו ללמד תורה במחתרת. בתי-הכנסת הוזנחו, המקוואות שבעיר נסתמו, ונשי העיר נאלצו לכתת רגליהן למקוואות שמחוצה לה. מורים דתיים גורשו ממנה. ועד הקהילה שנתמנה על-ידי הרשות, היה מורכב מאנשי הריפורמה ועשה ככל יכולתו לעשות רצון ממניו והירבה להציק לכל מי שניסה לשמור על רוח ישראל סבא, עד שלבסוף התפטר רבה האחרון הישיש — רבי זלמן טריר — מתפקידו בגיל שמונים-ושבע, וגם הרבנות נתפשה בידי אנשי הריפורמה.

רק שנת המהפיכות התר"ח (1848) הביאה להקלה פורתא, ושרידיה של היהדות הנאמנה מצאו אוזן קשבת אצל שלטונות העיר, כאשר התלוננו על עריצותם של פרנסי הקהילה הממונים. עדות לחומרתו של המצב נמצאת

בתזכיר שהגישו אחד-עשר בעלי-בתים לסנאט העיר ביום 28 בינואר 1850, ואשר בו נאמר בין היתר: "...החתומים מטה משתייכים, כמו יהודים מקומיים רבים אחרים, לכיוון האדוק של היהדות המיוסד על כתבי-הקודש והמסורת המשמשים לו 'נורמות-אמונה'. זה עשרות בשנים נלחם ועד הקהילה היהודית נגד כיוון זה, ובכלל נגד כל יסוד חיובי שביהדות — בפולחן שבבית-הכנסת ובבית-הספר — ומתאמץ להעמיד במקומה של דתיות אמיתית איזו תורה חדשה אשר אמנם נטלה מן היהדות את השם, אבל אינה, בעיקרה, דבר אחר מאשר 'תורת מוסר טהור', כביכול. כל נסיונותיהם של חברי הקהילה המאמינים האדוקים להתנגד למאמצים אלה עלו בתוהו, שכן ועד הקהילה הכריע גם בשאלות-דת על-פי הרוב, ורוב זה מורכב למרבה הצער מאנשים לא-מאמינים... משרות הרבנות שהיתה בעבר מורכבת מארבעה עד ששה רבנים, לא אוישו עם התפנות; בקשתם של חברי-קהילה רבים למנות רב אחד בעל השכלה מודרנית ונאמן לתורה נדחתה בהחלטיות, וכאשר הצטמקה הרבנות לרב אחד בן שמונים, נתמנה — חרף התנגדותו — ניאולוגי (= ריפורמי) ידוע למשרת הרבנות, והוא משמש עתה כבר שנים אחדות כרב יחיד. במקום לפעול ברוח פייסנית ולשנות את המצב הלקוי בהתאם לדרישות, הירשה לעצמו רב חדש זה להנהיג דרכי-פולחן שלא ידעו אבותינו, ועל-ידי כך רק הועמק הפער בקהילה עוד יותר. התוצאה של חדושים אלה שהונהגו חרף התנגדותם של חברי-קהילה האדוקים, היתה שרובם של מבקרי בית-הכנסת הגדול התרחקו ממנו, והיה צריך לסגור אותו בימות החול... המוסדות הדרושים ליהודים המאמינים לקיומן של מצוות רבות הוזנחו עד כדי כך שכמעט אי-אפשר להשתמש בהם. חינוך הנוער נמסר לאנשים שאמנם העשירו את ידיעות חניכיהם, אך לא ידעו להשיג מטרותיהם בלא לפגוע בדתיותם האמיתית של הללו. במצב זה הלכו החתומים מטה אחר צו מצפונם בעוזבם קהילה אשר לא יכלה בשום פנים לספק את צרכיהם בתחום הדת... והתאגדו — על-פי החוקים בדבר זכות ההתאגדות — בקהילה דתית המוקדשת לעבודת ה' היהודית האמיתית...". בסוף התזכיר בקשה לקבלת רשות למנות רב לאגודה זו, רב מאמין אשר ילמד תורה, ירכז את המאמינים לתפילות קבועות ויעסוק בתוך קהילתו זו בתפקידים הנחוצים על-פי החוק, כגון סידור חופה וקידושין. התזכיר מסתיים בפרטים על דרכי בחינתו של הרב ועל דרכי מינויו וסמכויותיו על-פי חוקי המדינה.

חשיבותו של מסמך זה אינה רק בתיאור המצב העגום שאליו התדרדרה קהילה מפורסמת זו עקב מלחמתם של אנשי הריפורמה, אלא גם בכך שיש בו משום עדות נאמנה לכך, שרעיון היציאה מן הקהילה הכללית והקמת קהילה נפרדת, אותו מיחסים בדרך כלל לרש"ר הירש ובו רואים אחד מעיקרי משנתו, כלל לא היה יוזמתו שלו אלא רעיונם של בעלי-בתים שלא יכלו עוד לשאת בשלטונם העריץ של פרנסים ממונים על-ידי שלטונות המדינה.

ואמנם, סנאט העיר נענה לבקשותיהם של חרדי פרנקפורט בחיוב, והללו פנו אל הרב ד"ר מיכאל זקס בברלין להנהיג את קהילתם הקטנה החדשה, ומשסירב, הציעו את המשרה לרש"ר הירש, והוא נענה בחיוב כעבור ימים ספורים.

תשובה לשאלה המתבקשת — מה הניעו לוותר על משרה רשמית רמה, רבנות של רבבות יהודים, ולהחליפה ברבנות של אגודה פרטית קטנה — אפשר למצוא במכתב-ההתפטרות שאותו הגיש לשר הממונה בממשלת אוסטריה, ובו כתב בין היתר: "...אף-על-פי-כן (כלומר חרף הרגשת אי-סיפוק מן העבודה כרב-כולל בשל הקיטוב בין יהודי מורביה) הייתי אולי נשאר במשרתי, אלמלא הגיעה אלי קריאה זו מפרנקפורט לבוא לעזרתה של קבוצה, אמנם קטנה, אבל קבוצה שעצם ייסודה הוא בעיני, לפי מגמת חיי, המאורע המשמח ביותר שאירע בישראל בעשורים האחרונים. כי הפעם התלכדה לראשונה קהילה ישראלית מסביב לעיקרון קדוש, בריש גלי, על שטח שהצליחו לכבוש מידי התועים. ומה אעשה ועיקרון קדוש זה הוא אשר לו גמרתי אומר להקדיש את חיי — להצגתו ולהפצתו". כלומר, הרגשת הייעוד היא אשר הניעתו לויתור גדול זה, ההרגשה שבמסגרת צרה זו של אנשים בעלי תודעה ברורה ומוחלטת ייטיב לפעול למען רעיונותיו. מה גדול האיש אשר יכול להגיע להחלטה שכזו ואף לעמוד בה גם אחר שיהודי מורביה — בשומעם על תכניתו לעזובם — הבטיחוהו להעניק לו את מלוא הסמכות להגשים את תכניותיו.

מיד עם בואו לפרנקפורט, משוחרר מעיסוקים מינהליים ואירגוניים רשמיים, התמסר בכל כוחו לתפקידו החדש — ארגון התפילה והכשרות, ומעל לכול לחינוך הנוער ולהרבצת תורה. עוד בשנה הראשונה לבואו נורתה אבן-הפינה לבניין בית-הכנסת, ועוד טרם יושלם בניינו, וכבר הקים בית-ספר לבני קהילתו, ולו הקדיש מכונו עד סוף ימיו.

מחדש היה רש"ר הירש — אם לא מהפכן. אך עם כל חדשנותו היה תמיד חוליה בשרשרת הארוכה של מאמינים בני מאמינים. בבית-הכנסת שהקים, הושמה תשומת-לב רבה ביותר לצד האסתטי, כמאמרם ז"ל "זה א-לי ואנוהו — התנאה לפניו במצוות". הארכיטקטורה, הן זו החיצונית הן זו הפנימית, היו לתפארת, וכך גם סדרי-התפילה שהושתתו בקפדנות יתרה על מסורתה עתיקת היומין של הקהילה, אך לא חסרה בהם מקהלת-גברים בניצוחו של מלחין ירא-שמים מחונן. וכהקפדתו על הצד האסתטי בבית-הכנסת, הקפדתו על צד זה בכל אשר יצר — במקוה הטהרה המפואר ובאטלזיזים הכשרים שבהשגחתו. אין פלא אפוא שקהילתו הקטנה צמחה וגדלה במהירות, וכשמלאו עשרים-וחמש שנה לקיומה כבר מנתה 325 ראשי בתי-אב, והיה צריך להרחיב את בית-הכנסת כדי שיכיל 1000 מקומות-ישיבה. גם אין פלא שהצלחה זו עוררה חרדים במקומות אחרים לעשות כמוהו, בערים שבהן שרר מצב דומה. וגם אין פלא שהצלחה זו

עוררה קנאה ושנאה מצד אנשי הריפורמה, שכבר מזמן הספידו את היהדות
"המיושנת", והנה היא התעוררה לחיים חדשים ולצמיחה.

יכולתו של רש"ר הירש לאחד שמירה קפדנית על כל סעיף וסעיף קטן
שבשולחן-ערוך עם הישגי המדע-המודרני ועם היופי של יפת — בחינת
"יפיפותו של יפת באהלי שם" — היתה לצנינים בעיני אנשי "הקידמה",
כי בלעדיה ודאי שמאמציו להפיח רוח חדשה ביהדות בת זמנו לא היו
עולים יפה. היטב הם הכירו את הסכנה שבה למפעלם ויצאו כנגדו בשצף-
קצף. ואף-על-פי שטען "מן הרגע הראשון כאשר קרא לי 'העדר הקטן'
לבוא הנה, ורחש לי אימון בנדיבות... לא עלה בדעתי לצאת במלחמת-
תנופה נגד הזרם המתנגד, ובכך להגדיל עוד יותר את הקרע המצער הקיים
בנפשות בני האדם", לא נותר לו אלא להתפלמס עמם, והוא עשה זאת
באמנות מושלמת, גם בעל-פה וגם בכתב, ותוך מתינות מפתיעה.

מתינות זו ניכרת היטב בתקנותיה של קהילתו הנפרדת, הקיצונית כביכול,
בהן נאמר שכל תושב יהודי בפרנקפורט יכול וחייב להיות חבר בה בשני
תנאים — שהוא נמול והוא נשוי כדת משה וישראל, כי בכך הוא יהודי
וראוי להיות חבר הקהילה. אמנם מחלל שבת בפרהסיא ואוכל טריפות
פסול מלהיות חבר בוועד-הקהילה, אבל אינו פסול בשל כך מלהיות חבר
מן השורה בה, שכן הקהילה היא דתית לא משום אורח-החיים הדתי של
החברים בה, אלא משום שחוקיה ותקנותיה מושתתים על התורה הכתובה
והמסורה, והיא מונהגת בידי רב שהוא משלומי אמוני ישראל. ולפיכך גם
אין מקום לטענה שבפרנקפורט "הקצין" רש"ר הירש בעקרונותיו, כי גם
ברבנויותיו הקודמות — אולדנבורג, אמדן וניקולשבורג — נתקיימו תנאים
אלה, ודווקא בקהילה הכללית שבפרנקפורט היו לוקים בחסר, כפי שנרמז
למעלה.

כאמור, התפתח מצב זה בפרנקפורט ובערים רבות אחרות בגרמניה של
המחצית הראשונה של המאה ה-19 בעקבות שתי תופעות כמעט מקבילות —
מגמת השלטונות להאחדת כלל האוכלוסיה של המדינה מזה והשפעת
ההשכלה והריפורמה מזה — ושתי תופעות אלה תמכו זו בזו. פרנסי
הקהילה בעלי הנטיות הריפורמיות שנתמנו — ולא נבחרו — על-ידי
השלטונות, עשו את רצונם ואת רצון ממניהם במאבקם ביהדות האורתו-
דוקסית. רק עם משב-הרוח הליבראלי יותר עם מהפיכות 1848 הופחת
הלחץ מצד השלטונות, ורק משהכירו פרנסי הקהילות בהתחזקותה המחודשת
של היהדות האורתודוקסית, הראו נכונות לוותורים מצדם. ברם, נראה
שבמקומות רבים היה זה מאוחר מדי.

רש"ר הירש ראה בשתי התופעות פגיעה בחייה הדמוקרטיים של הקהילה,
ומכיוון שדמוקרטיה זו מושתתת על מסורת חכמינו ז"ל, נלחם בכל כוחו
למען עצמאות הקהילה מכל התערבות חיצונית כפויה. מטרתו זו השיג
רק אחר שנות דור, כאשר הוחק בשנת התרל"ו (1876) בגרמניה חוק

שביטל את חובת ההשתייכות לקהילה היהודית המוכרת, ובכך נוצרה האפשרות להקמת קהילה נפרדת, ורק בדרך אגב יצוין שחוק זה הוחק בעקבות מאבקים נוצריים פנימיים, בלא כל קשר עם צורכי היהדות הנאמנה. ועוד ראוי לציין שעם פרסום חוק זה פנו ראשי הקהילה של רש"ר הירש, בהסכמתו של רבם ועל דעתו, אל פרנסי הקהילה הכללית בהצעה לקיים את מוסדות החסד היהודיים שבעיר — בית-החולים, בית-העלמין וקופות-הצדקה למיניהן — במשותף, ואולם הצעתם נדחתה...

ואולם השמחה על הצלחתו של רש"ר הירש במאבקו זה נמהלה עד מהרה בצער עמוק — רבי יצחק דב (זליגמן) במברגר, רבה הנערץ של קהילת וירצבורג ומגדולי רבניה החרדים של גרמניה, יצא בחוות-דעת שבתנאים מסוימים אין חובה לפרוש מן הקהילה הכללית, כפי שדרש רש"ר הירש. בכך הועמקו עוד יותר חילוקי-הדעות שהיו קיימים בשאלה זו בציבור שומרי המצוות. אמנם, רי"ד במברגר נפטר לעולמו כשנה אחרי פירסום חוות-דעתו זו, אך מתנגדיו של רש"ר הירש המשיכו להסתמך עליה, והמחלוקת בין שני מחנות חרדים התמידה עד שעלה הכורת על כולם.

"תורה עם דרך-ארץ" ובית-הספר של רש"ר הירש

עוד בהיותו באולדנבורג הפך רש"י הירש את המלים שבמסכת אבות "תורה עם דרך-ארץ" לסיסמה של שיטת-חינוך. עתה, כעבור כעשרים שנה, בפרנקפורט, בעומדו בראשה של קהילה כלבבו, הגיע הזמן לממשה. בראייתו החדה הכיר, כי השינויים הכבירים שחלו בכל מערכות החיים מצריכים גישה חדשנית גם בתחום החינוך, אם אמנם אין רוצים לוותר על דור-ההמשך של היהדות הנאמנה.

הרבה קולמוסים נשתברו והרבה קיתונות של דיו נשתפכו בשאלה, אם אמנם ראה בשיטת-החינוך שלו דרך לדורות, שיטה הנובעת מתוך תפישת-עולם אחדותית שלפיה הכול — לרבות המדעים והאמנויות — יכול וצריך לשמש לעבודת הבורא, או שמא לא היתה זו אלא הוראת-שעה של גדול בתורה אשר הכיר באילוצי הזמן, בחינת "עת לעשות לה' הפרו תורתך", ולא כאן המקום לדון בשאלה זו. מכל מקום, מיד עם הקמת בית-הספר בפרנקפורט הנהיג בו תכנית-לימודים שאותה כבר קבע בספרו "חורב", ולפיה צריך כל ילד וכל ילדה ללמוד — השפה העברית, שפת-האם (כלומר, גרמנית), תנ"ך, וכמקצועות-עזר לתנ"ך מדעי האדם והטבע, היסטוריה, מדע החיים (מצוות) מתורה שבכתב ותורה שבעל-פה, כתיבה וחשבון. לא היתה כאן כל חלוקה או הפרדה בין לימודי-קודש ולימודי-חול. אדרבה, כל מקצועות-הלימוד צריכים לשמש את המטרה המוצהרת — עיצוב אישיות יהודית אחידה, בשבילה טבע את המטבע "אדם-ישראלי", מטבע שהוא מלת-מפתח של הפילוסופיה היהודית שלו, ומבטאת את דעתו על הומאניזם יהודי ועל תפקיד ישראל לשמש "אור לגויים". ודווקא בזה הסדר — "אדם-

ישראל", ולא להיפך, "ישראל-אדם" — כי הוא מבקש להקדים את היסוד האנושי, שהרי יהדות היא בשבילו מעין הומאניזם בדרגתו העילאית, כי הוא נובע מן התורה הא-לוהית. תפקידו של היהודי אינו יכול להתפרש כדבר חזר או אפילו מנוגד לתפקיד האדם בתור שכזה. אין היסוד היהודי יכול להתקיים בלא היסוד ההומאני, כשם שאין היסוד ההומאני יכול להתקיים לאורך ימים בלא היסוד היהודי. אין תפקיד היהודי בהתבדלות, אבל תפקידו הוא בתוך תוכה של החברה האנושית. תפישה עקרונית זו היא בבסיסם של פירושי רש"י הירש למצוות התורה, אשר אותן הוא מכנה בשם "מכשירי הפדגוגיה השמימית". וזאת היתה בעיניו הדמות האידיאלית של היהודי — "אדם-ישראל" השואב את הכרת-הבורא שלו גם מן התורה וגם מן הטבע וגם מן ההיסטוריה והוא מצפה לקבלת עול מלכות שמים של כל בני תמותה, בחינת דברי רש"י לפסוק "שמע ישראל ה' א-לוהינו ה' אחד — ה' שהוא א-לוהינו עתה, ולא א-לוהי האומות, הוא עתיד להיות ה' אחד". אמת, התורה ניתנה לישראל, אך היא נועדה להיות אוניברסאלית, נחלת כל אשר נברא בצלם א-לוהים, כבוא המועד...

לביית-ספר זה הקדיש הרבה מכוחותיו ובמשך שנות-דור ניהל אותו בעצמו, בנוסף על תפקידו כרב העדה ובלא כל תוספת משכורת בעבור עבודה זו. הוא היה המנהל, לימד בעצמו, הדריך את המורים (שהרי עדיין לא היה כל מוסד להכשרת-מורים למגמה שכזאת), ביצע את הפעולות הארגוניות ומצא זמן לקיים קשר אמיץ והדוק עם תלמידיו. נוגעות עד לב הן עדויותיהם של אלה שזכו להימנות עם תלמידיו — על יחסו החברי-ידידותי אל כל אחד מהם, כיצד שמע את סיפוריהם על המריבות עם תלמידי בית-הספר היהודי הריפורמי, כיצד בדק את כדורי-הרגל ויתר אבורי-המשחק שלהם, כיצד בחן את הבולים שהחליפו, אם אמיתיים או מזויפים הם, וכהנה וכהנה. בקיצור, כאן התגלה פן נוסף באישיותו — המחנך הדגול.

אכן, מבין את נפש הנוער היה. ונראה שהנוער היהודי החזיר לו אמון, כמשתמע ממכתבו לאחד מארגוני הנוער היהודי שביקש את חוות-דעתו לתקונו. עיון בתשובתו (מכתב מיום 12 באוקטובר 1860) מוכיח שעבר בקפידה רבה על כל סעיף וסעיף, שכן הוא ממליץ לשואלים בעצתו להעביר דברים מן המבוא לסעיף מפורש, למחוק מלים מסוימות ולהפכן לסעיף מיוחד וכיוצא באלה. והוא מסיים בהמלצה לשאול בכל שאלה בעלת אופי דתי או מדעי את עצת המרא דאתרא ולהחליט החלטות מחייבות באסיפה כללית בלבד כדי להבטיח את האוטונומיה של האגודה.

ואכן, בית-ספר זה, בית-ספר תיכון במגמה ריאלי, הפך לאב-טיפוס של בית-הספר היהודי המודרני שמגמתו לחנך לקיום תורה ומצוות, תחילה בגרמניה ואחר-כך בכל ארצות הפזורה ובארצנו שלנו, ועיסוקו בחינוך הנוער היהודי — לאחד מעיסוקיו העיקריים.

אלפי מוקד עניי, דר למעלה מן הים וקיימו וזאת נספק/הפניד להם
 חסונה. אלמדון דנסם להו יגלו לה קולן זוי גמט לקמה יום פנסם
 יד' זס בילס פניחם על והעו דדי תמנה ושימי. וכך נלמד בל'ס'ט
 מ'נמה לסייו ולת' דיוק. ילניו כשה: זמ תמלו תיכס פנסים זו בית חנויות
 ותלס תכוס אז לטע וזנון חנה נגסן כ הכנה לאמ נסרסם לעלו לה מחולן וסן
 יו א.י. כמס קניסם והסיקמה זויק על. אזו לזננה ה'ל'ל זיקה. ל וסמס חסו
 כמס זמק זשו ה' שזחנה' ושלחנה ל'ו קולן זו על אחר יונק כק דגים וזמנה
 סמס זו זועס. למס פנסמות נספק אסמל זין נפסמל וכו' זכ'ל סלס קני
 נפסמלו סמנה ד'י'ק. ל וזנון נכיס יל'

בזמן כהן היתה עם שלם גמנה ולמה זמס א חסונה

אז ל'ס ה'ג' ישר קק' זל'ת'א וס'ן וקלסנו אסנסלו חסמ פנסם
 חסמ אגמל ה'ל אס' פנס' הנה נפסמס זו א וזמ' יו' חלננה וז אחרלו
 מ'חלונס א'ז פנס' וז'ל'ו ד'אסמס דנס וללוג רב כנסלו ונל'

פנסנו ונמנו לוסי' סמ

פ' לחסמ ק' א'ז'ס כמס פנס' אסל פנס'

קטע ממכתב בעניני טרפות עם חתימתו של הרב שמשון ב"ר רפאל הירש

עבודתו הספרותית*

עם כל התפקידים שהעמיס על עצמו בבואו לפרנקפורט, מצא רש"ר הירש גם זמן לחדש את עבודתו הספרותית, עבודה שהופסקה במידה רבה מאז עזבו את רבנותו הראשונה. תחילה הקים לעצמו במה ספרותית משלו, ירחון בשם "ישורון" ("ירחון לקידום רוח ישראל וחי ישראל בבית, בקהילה ובבית-הספר"). בעצמו ערך ירחון זה במשך למעלה מעשרים-וחמש שנים ופרסם בו גם מאמרים רבים מפרי עטו, בהם ביסס את רעיונותיו על תורה ויהדות.

בפרנקפורט כתב גם את גולת הכותרת של יצירתו, פירוש החומש (בגרמנית), עבודה כבירה שרק עתה הושלם תרגומה לעברית.

את שיטתו בפרשנות מגדיר רש"ר הירש בהקדמתו למהדורה הראשונה של פירושו לספר בראשית: "לבאר את פסוקי התורה מתוך עצמם; לשאוב את הביאור הזה מתוך הביטוי המילולי בכל גווניו; לדלות את פירושו המילים מתוך אוצר לשון כתבי הקודש, ולשאוב ולצייר על-ידי מחקרי לשון אלה ומתוך מסורת ההלכה והאגדה שנמסרה לנו מימי דור ודור יחד עם נוסח התנ"ך, אותן אמיתות שעליהן מושתתת השקפת העולם והחיים היהודית, ואשר הן אשיות חי ישראל לעולם ועד".

בדברים אלה בולטות שלוש מגמות. האחת היא לחתור להבנת המקרא מבלי להסתייע בספרי-עזר ומדעי-עזר זרים. מילים ופסוקים באים לידי פירושם הנכון מתוך השוואת תוכנם ומובנם במקומות שונים בתנ"ך. לשם כך משתמש רש"ר הירש כמדע-עזר אימננטי בתורת קירבת-ההגאים, בה ראה "מדע יהודי" אמיתי, והוא דחה את השימוש בבלשנות השמית כדרך הנוגדת את שאיפתו "לבאר את פסוקי התורה מתוך עצמם".

המגמה השנייה היא להוכיח, כי מקור התורה שבכתב ובעל-פה אחד הוא, שאין להבין את התורה שבכתב בלי התורה שבעל-פה, ושהתורה שבעל-פה היא קנה-המידה המכריע בפרשנות המקרא.

המגמה השלישית היא לבנות על תוכנם של פסוקי המקרא את יסודות היהדות, את אמונותיה ודעותיה, למען ישמשו אלה ציוני-דרך להערכתם היהודית המוסמכת של האדם, של הטבע וההיסטוריה מדור לדור.

מגמות אלה משקפות נאמנה את מכלול משנתו. מושכל ראשון במשנה זו הוא תפישת האחדות ביהדות: אחדות בין המלה והפסוק, אחדות בין הכתוב והמסורת שבעל-פה, ואחדות בין מקורות היהדות לבין השקפת-

* סקירה ביבליוגרפית מקפת של כתבי רש"ר הירש בתרגום עברי מפרי עטו של מו"ר ר"ק כהנא שליט"א ימצא המעונין בספר "הרב שמשון רפאל הירש משנתו ושיטתו" בהוצאת עזרא, ארגון הנוער החרדי בארץ ישראל—קרן הלימוד, ירושלים תשכ"ב (עמ' 365 ואילך). הספר יצא עתה לאור במהדורת צילום, לרגל יום-הזכרון המאה, בהוצ' פלדהיים, ירושלים-ניו יורק.

עולמה הנצחית. ויפה סיכם משנה זו רבי יצחק אלחנן ספקטור בהסכמתו לתרגום העברי הראשון לחלק מן הפירוש לספר בראשית, אשר יצא לאור בשנת התרנ"ח (1898) על-ידי ר' משה זלמן אהרנסון מקובנא: "אין ערוך אל החידושים הרבים, אשר חידש גאון וחכם גדול דעה כמוהו להבין דבר מפורש ושום שכל, גם לאחד את התורה והמסורה וקבלת חז"ל תורה שבעל-פה באחדות גמורה, ומפליא לעשות גם במקצוע הזה באופן רם ונעלה למאד... אשר בו כלול כל עיקרי ורובי תורתו וחכמתו של הגאון הירש זצ"ל, ומה עמקו מחשבותיו, לגלות תעלומות חכמה ונפלאות מתורת ה', גם להסיר כל זרות וכל ספקות, אשר הטילו המתחכמים מדור דור ולהראות גלוי לכל ובחכמה ושבע"פ ינון לעולם ועד בלתי שמים".

חמשת הכרכים של פירושו ראו אור בזה אחר זה בשנים התרכ"ז-התרל"ח (1867-1878) ועד מהרה התאזרחו בכל בית שומר מצוות ודובר גרמנית. אין ספק שהיה מודע למגרעת אחת עקרונית של ביאור גדול זה — עצם כתיבתו בגרמנית, שיש בה משום הרחקה מן המקור. ואולם, גם אין כל ספק שפירסומו של פירוש זה בעברית היה מעשה ללא תועלת בגרמניה דאז, שכן לא היה מי שיוכל לעיין בו, ואלו הרצאתו בגרמנית צחה משכה את עין הקורא ואת לבו.

גם לעת זיקנה לא הניח את עטו המבורך וכתב עוד פירוש לספר תהלים שראה אור בשנת התרמ"ב (1882) ופירוש מקיף לסידור התפילה שאותו כבר לא זכה לראות בדפוס, שכן נתפרסם רק אחרי פטירתו.

גם מן העיסוק בפולמוס לא משך את ידו כאשר הדבר נדרש. כך התפלמס עם אנשי "הריפורמה המתונה" שנתגבשה בתחילת מחציתה השנייה של המאה ה-י"ט באשכנז, ובה ראה סכנה מרובה מבזו המוחלטת, ובנושאים נוספים, אך תמיד נשאר בתחום הוויכוח הענייני, ונזהר שלא לפגוע בנושאי ביקורתו פגיעה אישית.

"עוסק בצורכי ציבור באמונה"

משיצא שמו לתהילה כבעל תושיה ועצה, פנו אל רש"ר הירש יותר ויותר, לא רק בשאלות הלכה כמקובל בין רבנים, כי אם גם בשאלות הנוגעות לטובת ציבורים יהודיים שלמים, וככל שהעניין נראה לו, כתב וגם פעל בכל עוצמת אישיותו. קשרי-הדואר והתחבורה שהתפתחו בתקופה היא, צמצמו את המרחקים ואיפשרו קשירת קשרים בין אישים ובין ציבורים במידה שלא חלמו עליה קודם לכן. קשרים אמיצים במיוחד התפתחו בינו ולבין רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנא, גדול רבני רוסיה הקיסרית, ויחד עמו פעל רבות להקל את מצוקתם של יהודי רוסיה כאשר הונחתו עליהם גזירות קשות בשנת התרמ"ב (1882). היה זה בימי שלטונו של שר הפנים איגנאטייב הזכור לשימצה אשר טען, שהיהודים יהיו אויבי המדינה ואויבי משטרו של

הצאר (הקיסר), כל עוד ילמדו תלמוד וישמרו את מצוותיו. לבקשתו של רבי יצחק אלחנן כתב רש"ר הירש קונטרס "על יחס התלמוד ליהדות ולמעמדם החברתי של מאמיניה". קונטרס זה הועבר באמצעות הארכי-דוכס של מדינת הסן, קרוב משפחה של הצאר הרוסי, לידיו של הלה, לאחר שנבדק על-ידי איש-מדע נוצרי, ונתקבל שם באהדה. פעולה זו והתערבותם של כמה מבני-האצולה הגרמנית, שאותם גייס רש"ר הירש לבקשת רבי יצחק אלחנן, עשו פרי. איגנאטיב פוטר ממשרתו הרמה, וליהודי רוסיה הוקל.

רש"ר הירש גם סייע בידי הפליטים-המהגרים הרבים שהצליחו לצאת את "מולדתם", אם להשתכן במערב-אירופה ואם להמשיך בדרכם אל מעבר לים.

יותר ויותר ראה את חשיבותן של התארגנויות שמעבר לקהילה המקומית, ועם זאת חשש מפני אירגונים בין-ארציים יהודיים שקמו אז, כגון "כל ישראל חברים" (Alliance Israelite Universelle) ומיסדר "בני ברית", עם שהצהירו על עמדתם הנייטרלית באשר לשאלות דת, שכן ראה בהם — בצד התועלת — גם סכנה ליהדות הנאמנה. ואכן, לעת זיקנה מופלגת, בשנת התרמ"ה (1885), יזם הקמת אירגון שתפקידו היה לכלול תחת גג אחד את כל היהודים החרדים שבעולם ולהבטיח את ענייניהם הדתיים-הרוחניים, הלא הוא "ההתאחדות החפשית למען ענייני היהדות האורתו-דוקסית". התאחדות זו התקיימה עד לשואת יהודי אירופה, וחרף אמצעיה המוגבלים עשתה רבות לענות לצרכיהם של החרדים לא רק בגרמניה אלא גם מעבר לה. ואולי היתה חשיבותה העיקרית בכך שהכינה את הדרך להתארגנויות דומות של חרדים בעתיד.

כאמור, ככל שעלתה קרנו בישראל, נדרש יותר ויותר לשאלותיו ולבעיותיו של העם. ראייתו למרחקי-הזמן לא התעלמה אפילו מן האפשרות שהאנטי-שמיות עלולה להתגבר בגרמניה הנאורה, והוא ראה בה אבן-בוהן לרמתם התרבותית של המוני העם, ואף הזהיר שכל עוד לא תתוקן האפליה האחרונה, עלולה להתרחש התפרצות חדשה של שנאה ומעשי-איבה כלפי יהודים, כי ראה בגרמנים בני דורו את צאצאיהם של הרוצחים שבימי מסעי-הצלב.

ודווקא משום ראייתו החדה והרחבה לא קל להבין את חוסר עניינו בניצני יישוב הארץ שהחלו להיראות בזמנו. ארץ-ישראל היתה בשבילו ארץ האבות, ארץ התנ"ך, ארץ הקודש, שלצורכי ענייה חייבים לדאוג, וזאת עשה — בשיתוף עם "הפקידים והאמרכלים" שבאמסטרדם. אך את האפ-שרות והצורך ביישובה מחדש, את המשמעות הלאומית, הדתית והחברתית של עליה אליה — לא ראה. ואולם, מתוך מכתב פרטי שכתב בשנת התרמ"ב (1882) נמצינו למדים שיתד עם הסתייגותו משאיפותיהם של "חובבי ציון" (רבי צבי הירש קלישר וחבריו) חייב את העליה לארץ-ישראל ואת

המאמצים ליישובה מחדש. נראה שראה בעניין זה שאלה מעשית, ולא בעיה אידיאולוגית, ואכן פירסם מאז כרוזים אחדים בדבר הצורך בתמיכה במושבות החדשות בארץ-ישראל. ומכל מקום ראוייה לציון העובדה שקול-הקורא האחרון שחיבר, סמוך למותו, היה בנושא שמירת השמיטה ובצורך לתמוך בעין יפה בשומריה — לתרום כספים לאפשר למתיישבי פתח-תקוה לבנות בארות, טחנות-קמח, מאפיה, מקוה-טהרה ובית-מדרש.

מצבתו של רש"ר הירש זצ"ל

דמותו בעיני גדולי התורה

בידוע שגדולי התורה שבאירופה המזרחית — מרכז התורה באותם הימים — הכירו רק לעתים רחוקות ובהיסוס בסמכותם התורנית של רבני מערב-אירופה. היחס לרש"ר הירש היה שונה. כבר הזכרנו את התבטאויותיו של בעל "כתב סופר" על אודותיו. רבים מגדולי התורה כינוהו בשם "הנר המערבי". רבי חיים עוזר גרודזנסקי, גדול הפוסקים בתקופה שבין שתי מלחמות-העולם, מדבר בתשובתו על שאלת ההפרדה בקהילות אשכנז על "הרבנים הגדולים הצדיקים מוהרש"ר הירש ומוהרי"ד במברגר זצ"ל", והוא משבח את מתרגמיהם של "אגרות הצפון" ו"חורב" על שאיפשרו גם ליהודי מזרח-אירופה ליהנות מדברי-הגות חשובים אלה, ומביע צער על שעדיין לא תורגם לעברית פירושו לתורה, בנמקו שגם במזרח-אירופה יש רבים הזקוקים לכגון דא. ועוד לפני כן הביע רבי יצחק אלחנן ספקטור מקובנא את שמחתו על תרגום הספר "חורב" לעברית ורואה בתרגום דבריו של רש"ר הירש זכות גדולה "להחזיר את אחינו לתורה בכל מקום שאליו הביאתם הגלות".

*

ביום כ"ז בטבת התרמ"ט (1888) נפטר רש"ר הירש לעולמו, וכבוד גדול עשו לו במוותו.

אחד מתלמידיו כתב עליו בזכרונותיו: "שום תמונה ושום אמץ לא יוכלו לצייר את האש שבעיניו, אשר כורכו בה יחדיו חכמה, שלוח, מרץ בוער וכות חודר וחותר למעמקים. הייתי מוכרח להסתכל בעיניו. הרגשתי שהוא חופש חרדי נפשי, וחשתי — הרב רואה כל מה שעשיתי, ויודע כל מחשבותי".

ויבלח"א נינו, פרופ' מרדכי ברויאר, מסיים את מאמרו "פרקים מתוך ביוגרפיה", במלים אלה: "יצירותיו הארגוניות והספרותיות של רבי שמשון רפאל הירש הטביעו את חותמן על תולדות ישראל ומחשבת ישראל, ועמו יוקירו עד דור אחרון כ'מהפכן לגיטימי, וכמי שהצליח לעצב את דמות דורו למען תתאים לתורת ד' הנצחית".

ביבליוגרפיה נבחרת

- 1 כתבי רש"ר הירש.
- 2 Samson Raphael Hirsch, Jubiläums-Nummer, zum 25. Siwan 5668 (1908), Verlag des "Israelit", G.m.b.H., Frankfurt a. Main
- 3 הרב הגאון הצדיק המפורסם כקש"ת מוהר"ר שמשון ב"ר רפאל הירש זצ"ל כמדריך ליהדות בלימוד ובהיים, Jüdischer Volksschriftenverlag, Zürich 5720/1960
- 4 מרדכי ברויאר, פרקים מתוך ביוגרפיה, בתוך: "הרב שמשון רפאל הירש משנתו ושיטתו", בהוצ' עזרא, ארגון הנוער החרדי בארץ-ישראל — קרן הלימוד, ירושלים תשכ"ב.
- 5 כתב-עת "המעין", תשרי תשמ"ט, עמ' 17—58, וטבת עמ' 1—49.

צוואתו *

בניי ובנותיי, חתניי וכלותיי היקרים והחביבים לאי"ט —

הסתלקותה של אמא היקרה ז"ל מעלה על לבי את פרידתי אני מכם, ילדני, חתניי וכלותיי החביבים והיקרים לאי"ט, ובשעה זו לבי דוחפני לומר לכם כולכם בשם אמא היקרה ז"ל ובשמי תודה בלב ונפש על השמחה והאושר שגרמתם לנו, אתם וכל ילדיכם החביבים לאי"ט, בכל שנות חיינו. שהרי השי"ת הסב לנו בכם וכילדיכם החביבים לאי"ט את האושר הנדיר והטהור, שאנו זוכים ברגע האחרון של תודעתנו עלי אדמות להביט על כל אחד מכם בשמחת-לב שלמה ולשאת עינינו אל הקב"ה ית' שמו, על שניתנו לנו בכם מקטן ועד גדול בנים ובני בנים ובני זוגם, כולם ישרים ויראי שמים המתחרים ביניהם באהבתם אותנו. אתם הנכם התישג היקר ביותר שזכינו לו בחיינו, אשר לקחנו מיד מדיחי הזמן בהרבנו ובקשתנו. אין ביניכם לא אחד ולא אחת שגרם לנו עגמת נפש בהתנהגותו, לא אחד ולא אחת שלא מנינו אותו בין אנשי שלומנו בגאון, לא אחד ולא אחת שלא מצא את אושרו ואת שמחתו בכך שהסב לנו עונג ושמחה.

יברככם ד' על כך ויזכה אתכם לראות אושר כזה בכניכם ובנכדיכם וכבני זוגם.

לפיכך ייחשב לי כחטא שאחטא לכולכם, אם אומר לכם דברי אזהרה ותוכחה שתהיו ותישארו חזקים ביראת שמים ובהליכה בדרכי ד', שכן עבור זה כ"ה אין צורך בדברי בקשה מפי. אולם בקשה אחת היא לי, שרצוני להפנות אליכם כולכם בשם אמא היקרה ז"ל ובשמי. אפנה אליכם בכל לשון של בקשה ואציג את משאלתי בכל חוס לבי ונפשי, שתעשו כל שבידכם כדי שתתמלא בקשה זו בכל עת ובכל שעה. וזאת הבקשה :

שמרו נא על אהבת אחים ודרכי שלום ביניכם ואל תשרור ביניכם רוח רעה בלתי-ידידותית. למען זכר האם היקרה ז"ל ולמען זכרי, הישארו נא ידידים זה לזה. יש שאחד פוגע בחברו ביודעים או בלא-יודעים כמלה אחת

* העתק הצוואה נמצא בידי משפחת גוגנהיימר בניו-יורק, כתב-יד הצוואה אב, כנראה.

או במעשה אחד או שהזולת חושב שמישהו פגע בו — אנא, זכרו אותנו ואל תיעלכו זה מזה; זכרו אותנו ותסלחו זה לזה, תבקשו מחילה ותתנו מחילה ואל תשמרו בלבכם מינה; גלו את אשר בלבכם זה על זה ואל תעלו על יצועיכם בלב מלא תרעומת שלא באה על סיפוקה. אכן, בשום דבר לא תוסיפו כבוד לזכרנו ולא תזכו לברכה והצלחה לכם ולבניכם לאי"ט כמו במילוי בקשה זו. הרי אמת זו תקום לעולם: הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, כי שם צוה ד' את הברכה מעתה ועד עולם.

תוך ציפיה למילוי בקשה זו הריני נפרד מכם בלב שקט. היו שלום יקריו וחביבי כולכם. הריני רואה את כולכם לפניי, גדולים וקטנים, קרובים ורחוקים, ילדיי, נכדיי וניניי, חתניי וכלותיי וילדיהם; הריני רואה את כולכם לפניי, הנשמות החביבות, המתוקות והיקרות, והנני נושא את עיניי לשם ית' בתחנונים שיכרך את כולכם מעתה ועד עולם.

אלקים אשר התהלכו אבותי לפניו האלקים הרועה אותי מעודי עד היום הזה, המלאך הגואל אותי מכל רע יכרך אתכם ואת זרעכם ויקרא בכם ובהם שם אבותיכם, ורוח התורה והיראה ודעת ה' לא ימושו מפיכם ומפי זרעכם ומפי זרע זרעכם מעתה ועד עולם! אמי"ר!

באשר לעזבוני, שבלאו הכי אינו בגדר רכוש גדול, אין אני צריך להזכיר דבר. ודאי תבואו לידי הסכמה על כך באהבה ובאחדות הדעים. הריני מזכיר נושא זה רק כדי לצוות דבר אחד, שאתם, בני יקרים לאי"ט, לבטח תקיימוהו.

הריני מצווה בזה את כל רכושי, כולל הכתבים שהוצאתי לאור וזכויות ההוצאה-לאור הקשורות בהם — אך להוציא הספרים שבספרייתי ולאחר מילוק חובותי — לכל ילדיי לאי"ט בחלקים שווים בכל אופן המועיל. את הספרים שבספרייתי יירשו בני בתורת ירושה דאורייתא.

פרנקפורט דמיין אור ליום ה' [התאריך בלתי-יקריא]